

Pravá ruka neví, co dělá levá: technologické a metodologické proměny orální historie

Filip Liška

THE RIGHT HAND DOES NOT KNOW WHAT THE LEFT HAND IS DOING: TECHNOLOGICAL AND METHODOLOGICAL CHANGES IN ORAL HISTORY

This study deals with a reflexive sight on specifics of the oral history methods in the Czech public space and on the field of the new media instruments. It emphasizes the technological and conceptual transformations of the methods and how they are (not) interconnected to one another. The study is based on reflexive interviews with the chosen oral history agents in the Czech public space.

KEYWORDS:

oral history; technology; witness; interviews; contemporary history

Pojem orální historie zahrnuje soubor specifických metod, jež po roce 1989 zažily v českém veřejném prostoru vzestup. V posledních dekáдах vzniklo množství akademických i popularizačních knih, filmových dokumentů či vzdělávacích projektů, které spojuje svědectví pamětníka. Ve veřejném prostoru se pamětnická vyprávění vyskytují v různorodých podobách. Proměnnost žánrů a forem vzbuzuje otázku, jak orální historii rozumět a jak ji definovat. Zběžný přehled různých praxí dokumentaristů, novinářů, akademiků nebo učitelů ukazuje, že se různá pojetí orální historie od sebe liší. Průkopník české orální historie a jeden ze zakladatelů Centra orální historie při AV ČR Miroslav Vaněk tyto metody ve své knize lapidárně definuje jako obraz lidské minulosti popsany vlastními slovy.¹ Základními kameny jsou potom biografická vyprávění a interview s pamětníky. Jiná definice z historiografických pozic hovoří o sběru a nahrávání životopisných osobních výpovědí.²

Chceme-li metodologicky vymezit pozice akademické (tj. historiografické či vědecké) orální historie, můžeme se opřít o řadu prací. V českém prostředí na předním místě figuruje kanonická kniha Miroslava Vaňka a Pavla Mückeho *Třetí strana trojúhelníku*, která naplňuje úlohu „úvodu do studia“ pro studenty magisterského oboru Orální historie — soudobé dějiny na FHS UK.³ Zahraniční přístupy, které se liší v dílčích aspektech, reprezentuje řada syntetických prací, mezi nimiž hraje klíčovou roli souhrnné dílo Donalda Ritchieho,⁴ které mimo jiné objasňuje specifické kontexty vývoje orální historie na Západě. Reprezentativní je též sborník *The Oral History Reader*,⁵

1 Miroslav VANĚK — Pavel MÜCKE, *Třetí strana trojúhelníku. Teorie a praxe orální historie*, Praha 2011, s. 9.

2 Donald A. RITCHIE, *Doing Oral History*, New York 2014, s. 1.

3 Srov. <https://fhs.cuni.cz/FHS-1544.html> [náhled 10. 10. 2021].

4 D. A. RITCHIE, *Doing Oral History*.

5 Robert PERKS — Alistair THOMSON (edd.), *The Oral History Reader*, London 2002.

ze kterého bych vyzdvihl především článek klasika italské orální historie Alessandra Portelliho *What Makes Oral History Different*.⁶

Na Západě orální historie sloužila k aktivistické revizi dosavadních historiografických postupů a k demokratizaci historické vědy v rámci zájmu o dějiny menšin a odklonu od strukturalismu. V českém prostředí se dostala do popředí hlavně jako alternativa nepřístupných archivních pramenů.⁷ S tím souvisí i rozdílné přístupy. Řada místních projektů zpovídání pamětníků totiž vzešla nezávisle na akademické obci z novinářského prostředí, kterému je žánr interview velmi blízký. Typově lze zmínit projekt *Paměť národa* a neziskovou organizaci Post Bellum. Neakademičtí orální historikové se ovšem definují obtížněji. Zaprvé se mnohdy ani nepovažují za „orální historiky“, ale spíše o sobě mluví jako o dokumentaristech.⁸ Zadruhé v této sféře neexistují texty podobné „úvodům do studia“, které by teorii a praxi metody exaktně formulovaly.

Právě rozpětím různých forem orální historie se zabývala moje bakalářská práce,⁹ ze které tato studie vychází. V českém prostředí probíhá rozsáhlá orálně-historická praxe, která není dostatečně reflektována. A právě reflexivní přístup je vlastní podstatou této práce. Proto jsem se rozhodl vést rozhovory s vybranými zástupci orálněhistorické disciplíny, které by širěji tematizovaly otázky spojené se specifiky české orálněhistorické práce. Velkou inspirací v tomto ohledu byla další kniha od Miroslava Vaňka *Around the Globe. Rethinking Oral History with Its Protagonists*,¹⁰ v níž autor využívá stejný princip — rozhovory se zahraničními představiteli orální historie.

S ohledem na výše zmíněné skutečnosti jsem přistupoval i k výběru respondentů pro tuto studii. Na prvním místě lze uvést již zmiňovaného profesora Miroslava Vaňka, který řídí Centrum orální historie (dále též COH), zakládá studijní obor Orální historie — soudobé dějiny na FHS UK a dnes působí jako ředitel Ústavu soudobých dějin AV ČR. Další respondent, Mikuláš Kroupa, se již dvě desetky let věnuje popularizaci dějin 20. století.¹¹ M. Kroupa působí jako ředitel neziskové organizace Post Bellum, která v rámci projektu *Paměť národa*¹² usiluje o zaznamenávání pamětnických vyprávění a zpřístupňování těchto příběhů široké veřejnosti. Do publicistické sféry by se dal zařadit i spisovatel Miloš Doležal, který je autorem řady čtenářsky úspěšných popularizačních prací a který hojně využíval metod orální historie

6 Alessandro PORTELLI, *What Makes Oral History Different*, in: R. Perks — A. Thomson (edd.), *The Oral History Reader*, s. 63–75.

7 Rozhovor s Miroslavem Vaňkem, 10. 4. 2019, s. 1, in: Filip LIŠKA, *V proudu slov: orální historie ve veřejném prostoru*, bakalářská práce, Ústav českých dějin FF UK, Praha 2020, Příloha č. 1, dostupné z <https://is.cuni.cz/webapps/zpp/detail/202187> [náhled 10. 10. 2021].

8 Srov. Rozhovor s Mikulášem Kroupou, 30. 9. 2019, s. 1, in: tamtéž, Příloha č. 3.

9 F. LIŠKA, *V proudu slov*. V rámci této práce jsou v přílohách dostupné plné verze rozhovorů s jednotlivými respondenty.

10 Miroslav VANĚK, *Around the Globe. Rethinking Oral History with Its Protagonist*, Praha 2013.

11 Srov. rozhlasový cyklus *Příběhy 20. století*: <https://plus.rozhlas.cz/pribehy-20-stoleti-6504756> [náhled 10. 10. 2021].

12 Blíže srov. <https://www.pametnaroda.cz/cs/o-projektu> [náhled 10. 10. 2021].

například ve svých knihách o faráři Josefu Toufarovi.¹³ Jeho přístup se však přesto liší od přístupu Kroupova, protože se primárně nezajímá o pamětnické výpovědi jako takové, ale využívá je jako pramen, který Doležalovým knihám dodává na emocionální síle. Emancipační aktivismus v této studii zastupuje filmařka a badatelka Pavla Frýdlová,¹⁴ která se věnuje dějinám žen. Její práce vychází z metodologických pozic gender studies, což její přístup přibližuje vědecké praxi. Pětici respondentů uzavírá učitel Jaroslav Najbert, který odborně promýšlí význam a roli pamětníka v kontextu vzdělávání a publikuje o využití paměti ve výuce dějepisu.¹⁵ Těchto pět aktérů ilustruje rozmanité výchozí prostředí, postupy práce i zaměření, které v českém veřejném prostoru reprezentují řadu „orálních historií“.

Na následujících stranách se snažím prostřednictvím odpovědí respondentů, které tvoří primární prameny této studie, reflektovat vývoj forem české orální historie se zřetelem k technologickým inovacím a dopadu na širokou veřejnost. Bez tohoto reflexního pohledu nelze lépe porozumět tomu, jakým motivacím a prostředkům podléhají technologické a metodologické proměny orální historie. Pokud v souvislosti s orální historií hovořím o vzdělávání, neomezují se jen na formální edukaci v prostředí školní výuky, ale zohledňuji i širší kontext neformálních vzdělávacích aktivit. Zejména přístupy založené na různých formách občanského aktivismu cílí na neformální vzdělávání široké populace.¹⁶ Abychom mohli komplexněji reflektovat praxe orální historie na tomto poli, musíme je zasadit do širšího referenčního rámce, který nám nabídne pojmy a perspektivy použitelné pro zkoumání proměn těchto metod. Podstatnou roli v tomto ohledu proto hraje pojem „politika paměti“ a širší metodologický rámec spojený s přístupy memory studies. Zde jsem pracoval především se sborníkem vydaným pod vedením Astrid Erllové a Ansgara Nünninga *Cultural Memory Studies*,¹⁷ který představuje přehlednou mezinárodní a interdisciplinární příručku se studii celé řady autorů. Opíral jsem se také o sborník *Kolektivní paměť*, pocházející z českého prostředí.¹⁸ Základní otázkou pak zůstává, jak se různé přístupy ke zpovídání pamětníků navzájem ovlivňují, jak proměňují samotné metody na technologické i metodologické úrovni a jak tyto úrovně mezi sebou komunikují.

13 Srov. Miloš DOLEŽAL, *Krok do tmavé noci. Příběhy faráře Josefa Toufara, jeho vrahu a čtchoštského zázraku*, Praha 2015; TÝŽ, *Jako bychom dnes zemřít měli: drama života, kněžství a mučednické smrti čtchoštského faráře P. Josefa Toufara*, Pelhřimov 2012. Tato kniha získala ocenění Kniha roku v anketě Lidových novin za rok 2012.

14 Srov. Pavla FRÝDLOVÁ, *Ženám patří půlka nebe*, Praha 2007; TÁŽ, *Ženská vydrží víc než člověk. Dvacáté století v životních příbězích deseti žen*, Praha 2006; TÁŽ, *Ženy mezi dvěma světy. Deset životních příběhů žen, které odešly do ciziny a po letech se vrátily*, Praha 2008.

15 Hana HAVLŮJOVÁ — Jaroslav NAJBERT, *Paměť a projektové vyučování v dějepise*, Praha 2014.

16 Typově cílí na mládež projekt *Příběhy našich sousedů* od Post Bella. Blíže srov. <https://www.pribehynasichsousedu.cz> [náhled 10. 10. 2021].

17 Astrid ERL — Ansgar NÜNNING (edd.), *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook*, Berlin 2008.

18 Nicolas MASLOWSKI — Jiří ŠUBRT, *Kolektivní paměť. K teoretickým otázkám*, Praha 2014.

INTEPRETACE, PREZENTACE A POLITIKA PAMĚTI

Před konkrétními popisy proměn metod je nejprve třeba přiblížit přístupy jednotlivých aktérů. I když v rovině zpovídání, nahrávání a případné archivace vyprávění pracují obdobně, metodologicky se výrazně liší, což lze ilustrovat v oblasti interpretace a prezentace, které rámuje základní koncepce k přístupu pamětnického vyprávění. Akademická sféra pojímá svědectví primárně jako pramen pro následnou odbornou historickou analýzu, přičemž klíčový je originální interpretační vklad badatele. Mezinárodní asociace orální historie (Oral History Association) formuluje tři základní cíle, kterými jsou shromažďování, uchovávání a interpretace záznamů pamětníků. Přičemž řada badatelů klade největší důraz právě na interpretaci.¹⁹

Přestože novinářský a dokumentaristický přístup Mikuláše Kroupy a Post Bella se od pojetí M. Vaňka odlišuje, není na místě jej pojímat kontrastně ve smyslu absence vědecké metody. Protože chci reflektovat i jemnější posuny přístupů k orální historii, rád bych se vyhnul zbytečnému antagonistickému dělení. Kroupa vyposlechnuté a zaznamenané příběhy především vypráví dál. „[...] Mým primárním cílem je vyprávět příběh. Poctivě a zajímavě,“²⁰ dodává. To nicméně neznamená, že by se zcela zdržel interpretace. Už jen výběr pamětníka nebo způsob, jakým výsledný příběh zpracuje a seřadí, svědčí o jeho autorském vkladu.

Obě praxe pracují se subjektivním vkladem i s objektivizující snahou po ověření událostí a dalších historických kontextů. Ale co z mého pohledu tvoří zásadní rozdíl, je právě interpretace, respektive míra její reflexivnosti. Při bližším pohledu na vědeckou disciplínu se ukazuje, že interpretační vklad historika je přímo přiznaný. Tato explicitně metodologizovaná interpretace staví na důkladné znalosti kontextu, vyvážených citacích a snaze o co nejmenší zkreslení a zjednodušení dané výpovědi.²¹ Ostatně hlavním smyslem práce je právě výsledná interpretace a vědecké zobecnění jednotlivých příběhů. Metody interpretace explicitně přiznává také filmařka Pavla Frýdlová, která ve svých knihách o osudech žen ve 20. století rovněž směřuje k širším, obecnějším tématům. Autoři vzešlí z mediálního prostředí si sice jsou vědomi svého vkladu do výsledného výstupu ve smyslu výběru, střihu a zjednodušení celkové kompozice, ale jejich vnímání přímo nepojmenované interpretace je spíše implicitní. Jak vypověděl Kroupa, hlavním smyslem jeho práce je vyprávět příběhy. Tedy obsahová stránka samotných svědectví. Zpravidla se nevyhýbá emocím jak pamětníka, tak svým osobním. Koncipuje výstup jako příběh, který má začátek, prostředek a konec. Další interpretační rozměr však už nereflektuje, respektive na něj ani necílí.

Ani jeden z nastíněných druhů interpretací nechci nadřazovat tomu druhému. Respondenti přistupují ke složitému materiálu rozdílně vzhledem ke svým predispozicím a cílům, ale v podstatě směřují stejným směrem. Od toho se odvíjí i zvolené formáty pro konečné výstupy. Explicitní interpretace se logicky orientuje na tradiční

19 Corinna M. PENISTON-BIRD, *Oral History: the Sound of Memory*, in: Sarah Barber — Corinna M. Peniston-Bird, *History beyond the Text*, New York 2009, s. 105–121, zde s. 113.

20 Rozhovor s Mikulášem Kroupou, 24. 2. 2020, s. 7, in: F. LIŠKA, *V proudu slov*, Příloha č. 4.

21 Srov. Rozhovor s Miroslavem Vaňkem, 11. 2. 2020, a Rozhovor s Pavlou Frýdlovou, 25. 5. 2020, in: tamtéž, Příloha č. 2 a 6.

médium — knihy a odborné články.²² Ale i zde je patrná skepse k míře toho, co je modelový recipient schopen „učít“. Knihy tvůrčích týmů COH často mají stovky stránek, které, jak sám Vaněk přiznává, nečte tolik lidí.²³ Implicitní interpretace se nebojí s materiálem více experimentovat. Kroupa se takzvaně „drží svého rozhlasového kopyta“ a s příběhy pracuje rovnou v audio formátech, které doplňuje o vlastní komentáře. Kroupovi je nejspatičtější právě rozhlasový dokument.²⁴ Ale jeho organizace Post Bellum experimentuje ještě více a připravuje komiksy,²⁵ audiovizuální formáty²⁶ a výstavy.²⁷

Zajímavé srovnání nabízí tvorba Pavly Frýdlové a Miloše Doležala. Na rozdíl od M. Kroupy se tato filmařka a dokumentaristka ve své orálněhistorické praxi až na výjimky²⁸ věnuje výhradně knižní produkci. Což by svědčilo také o její explicitní reflexi interpretačních postupů, které ji přibližují vědeckým způsobům práce. Miloš Doležal využívá pamětnických svědectví hlavně kvůli jejich příběhům a jako doplnění a oživení archivních a dalších pramenů.²⁹ Svoji interpretaci reflektuje a využívá především na implicitní rovině, což mu dovoluje širší rozkročení mezi formáty od rozsáhlých knižních publikací přes díla na pomezí publicistiky, beletrie a poezie až po rozhlasové a podcastové seriály.³⁰

K výše uvedenému se váže ještě jeden podstatný faktor, který objasňuje motivace a postupy za metodologickými a technologickými proměnami v oboru orální historie. Pro tyto motivace a záměry používám pojem „politika paměti“. Ten lze vnímat v několika rovinách. Někdy se tímto termínem označuje práce s pamětí v politické sféře a ve veřejném prostoru. Lze ho také vnímat jako diskuzi mezi perspektivami historiků a pamětníků. Historik Michal Kopeček například v návaznosti na zahraniční debaty rozlišuje v českém prostředí politiku dějin, a právě politiku paměti. Přičemž politika dějin se dá popsat jako vyrovnávání se s minulostí, zatímco politiku paměti Kopeček chápe v kontextu politiky identity jako snahu zvýraznit konkrétní formu kolektivní historické paměti (například paměť politických vězňů).³¹

22 Rozhovor s Miroslavem Vaňkem, 11. 2. 2020, s. 5, in: tamtéž.

23 Tamtéž, s. 4.

24 Rozhovor s Mikulášem Kroupou, 30. 9. 2019, s. 5, in: tamtéž.

25 Jan POLOUČEK — Jana FANTOVÁ — NIKKARIN (edd.), *Ještě jsme ve válce. Příběhy 20. století*, Praha 2011.

26 Televizní *Příběhy 20. století* na ČT, <https://www.ceskatelevize.cz/porady/11454740577-pribehy-20-stoleti> [náhled 10. 10. 2021]; Videomapping 17. listopadu na Korzu Národní.

27 Výstava *Na Stalina!*, <https://www.postbellum.cz/2017/10/na-stalina> [náhled 10. 10. 2021].

28 Např. scénář k filmu *Válka v paměti žen*. Srov. <https://www.csfd.cz/film/222370-valka-v-pameti-zen/komentare> [náhled 10. 10. 2021].

29 Rozhovor s Milošem Doležalem, 8. 1. 2020, s. 1, in: F. LIŠKA, *V proudu slov*, Příloha č. 5.

30 Srov. M. DOLEŽAL, *Krok do tmavé noci*; TÝŽ, *Za*, Praha 2017; TÝŽ, *Velký pátek číhoštského faráře P. Josefa Toufara: křížová cesta*, Praha 2020; Podcast *Na cestě s Milošem Doležalem*: https://open.spotify.com/show/3xmFrZ8d3ScB1OKS8IKA5u?si=2IZSpC4rRM6rZr_i3_TkWw [náhled 10. 10. 2021].

31 Adéla GJURIČOVÁ a kol., *Rozdělení minulosti. Vytváření politických identit v České republice po roce 1989*, Praha 2011, s. 10.

V této studii pracuji s tímto konceptem, abych byl schopen obecněji popsat zaměření a zacílení orálněhistorické praxe vybraných aktérů. V rámci pojmu politika paměti se tak snažím určit, na koho se jednotliví badatelé soustřeďují. Tedy na koho se obracejí, pro koho svou práci dělají a ke komu cítí závazek, službu, zodpovědnost, loajalitu. Pro začátek lze ve zkratce formulovat, že linie implicitní interpretace se ve své politice paměti soustředí více na širší veřejnost, explicitní (vědecká) interpretace se zase obrací na jedné straně k vědecké komunitě, ale ještě významněji k abstraktnějším ideálům vědy jako takové.

Nejlépe se to ukáže na příkladech. Miroslav Vaněk přiznává, že nezná náklady³² svých knih a odhaduje, že si své čtenáře najdou především v kruzích, kde rezonují zvolená témata (disidenti, komunisté, studentští aktivisté atd.). Definovat vědecký ideál je samozřejmě velmi složité, ale ve zkratce se Vaněk snaží o vyváženost, profesní a odborný přístup a hlubokou znalost tématu a kontextu. Samozřejmě se k tomu váže i konkrétní obecnost, které se však v tomto případě omezuje na historickou komunitu, odbornou veřejnost, zájemce o daná témata, popřípadě o dějiny jako takové, nebo univerzitní studenty. Z politiky paměti zaměřené na vědu poté vychází i využití explicitní vědecké interpretace, která se soustředí výhradně na knižní odborné publikace, často velkého rozsahu, které se svojí čtenářskou náročností u širší veřejnosti v podstatě diskvalifikují.

V zajímavém poměru jsou pracovní přístupy Miloše Doležala a Pavly Frýdlové, které se sobě v mnohém podobají. Ani jeden z nich nepovažuje sebe sama za vědce nebo historika, přitom se ale zabývají historicky důležitými a cennými tématy.³³ Pavla Frýdlová svou práci dělá v aktivistickém duchu pro veřejnost, aby se do širšího povědomí dostala feministická témata. Primárně se orientuje na ženy.³⁴ Na jedné straně jako na potenciální čtenářky, na druhé straně ovšem jako na abstraktní ideál posílení ženské emancipace v rámci feministického hnutí. U Miloše Doležala se kloním k jakési politice paměti (věrnosti), kterou má tento autor ke svému tématu. Což je nesmírně složité blíže specifikovat, avšak dobře se to ukazuje například na konkrétním příkladu jeho „toufarovské“ práce, kdy se jeho politika paměti netýká pouze abstraktního tématu (jako tomu může být u Vaňka a Frýdlové) — umučení číhoštského pátera —, ale až metafyzicky se obrací k samotné osobě Josefa Toufara. Tak, aby Doležalova práce učinila zadost spáchané historické křivdě.³⁵

32 Např. kniha Miroslav VANĚK (ed.), *Obyčejní lidé--?! Pohled do života tzv. mlčící většiny*, Praha 2009, podle nakladatelství Academia vyšla v nákladu 1 500 výtisků.

33 U Miloše Doležala považuji za důležité zmínit, že jeho rozsáhlé pátrání po osudu pátera Josefa Toufara nevedlo jen k hlubšímu historickému poznání, ale mělo své praktické dopady i v současnosti. Díky jeho práci se podařilo exhumovat Toufarovy ostatky z hromadného hrobu, následně byly převezeny a uloženy v Číhošti. Navíc tento fakt ještě více podpořil možné svatořečení Josefa Toufara katolickou církví.

34 Rozhovor s Pavlou Frýdlovou, 25. 5. 2020, s. 8, in: F. LIŠKA, *V proudu slov*.

35 O tom může ostatně svědčit i zmiňované pátrání po Toufarových ostatcích, jejich exhumace a přenesení do Číhošti, které do určité míry překračují běžný badatelský zájem o téma. Srov. <http://www.pametnimista.usd.cas.cz/cihost-hrob-josefa-toufara> [náhled 10. 10. 2021].

A konečně se dostávám k Mikuláši Kroupovi a Post Bellu. Jeho politika paměti (a s ním i celého Post Bella) se obrací především k publiku, čtenářům a posluchačům, v konečném důsledku celé veřejnosti. A neplatí to pouze částečně jako u Pavly Frýdlové, kde zájem oslovit širší veřejnost přicházel až v druhém sledu v souvislosti s aktivistickou činností. Politika paměti Post Bella je na veřejnost zaměřena plně, z čehož vyplývá, že využívá implicitní interpretace a široké škály formátů, aby obsah dostala k co největšímu počtu lidí. A není to pouhým planým experimentováním, ale cíleným záměrem, jak zaujmout posluchače.³⁶

Tato politika paměti k veřejnosti má několik kořenů. Prvním je jistě fakt, že zakladatelé Post Bella v čele s Kroupou pocházejí z novinářského prostředí, kde základní motivací představuje služba veřejnosti. Obzvláště to se týká veřejnoprávních médií, jakým je Český rozhlas. Není od věci zmínit, že Český rozhlas je vedle Post Bella a Ústavu pro studium totalitních režimů třetím a velmi důležitým správcem sbírky Paměť národa.³⁷ V případě neziskové organizace, jakou je Post Bellum, nejde jen o osobní závazek k abstraktním idejím nebo určitému tématu, ale o skutečný závazek k lidem a veřejnosti, která její činnost financuje z osobních darů. Zároveň je politika paměti pojmána recipročně. Ve formě Klubu přátel Paměti národa³⁸ jednotliví dárci pravidelně přispívají menší nebo větší částkou. Zprvce tím přispívají na projekt, kterému věří, zadruhé za to dostávají různé odměny ve formě společných setkání, debat, prohlídek nebo koncertů. To do jisté míry zaručuje značnou nezávislost, současně ale vyžaduje velkou energii na oslovování dalších dárců a organizací odměn. Mikuláš Kroupa se k tomu v rozhovoru vyjadřuje: „Post Bellum je poměrně velký a nejednoduchý podnik. Plný nových programů, projektů a také starostí, jak to ‚vyfundraisingovat‘, jak to zaplatit. My nejsme státní příspěvkovou organizací. My si zakládáme na své naprosté nezávislosti a nestrannosti. Takže opravdu nemalá část našeho bytí je zaměřená na získávání finančních prostředků na naši práci.“³⁹

Zatímco ostatní do veřejného prostoru vstupují pouze svými výstupy a čekají na reakci publika, Post Bellum se do něj zapojuje aktivně. Jeho výstupy jsou sice stále primární, ale vlastně jen jednou z mnoha funkcí a misí této neziskové organizace. Politika paměti vůči veřejnosti není jen nějakým ideovým podkladem, ale přímo životním zájmem, protože Post Bellum musí shánět stále více a více finančních prostředků na své fungování. Je tedy v jeho nejlepší zájmu do veřejného prostoru co nejvíce a co nejrozmanitěji vstupovat, být co nejvíce na očích.

ORÁLNÍ HISTORIE 2.0: PROMĚNY METODY

Přehled interpretačních a prezentačních postupů a motivací vtělených do politik paměti považuji za důležitý, protože osvětluje specifika české orálněhistorické praxe. Hlavní téma metodologických a technologických proměn této praxe posléze působí plastičtěji.

36 Rozhovor s Mikulášem Kroupou, 30. 9. 2019, s. 4, in: F. LIŠKA, *V proudu slov*.

37 Viz <https://www.pametnaroda.cz/cs/o-projektu> [náhled 10. 10. 2021].

38 Klub přátel Paměti národa: <https://www.postbellum.cz/klub> [náhled 10. 10. 2021].

39 Rozhovor s Mikulášem Kroupou, 24. 2. 2020, s. 4, in: F. LIŠKA, *V proudu slov*.

Již jsem zmiňoval, že Post Bellum se snaží v rámci své politiky paměti zaujmout širší obecnost a jeho přístup implicitní interpretace mu umožňuje expandovat do dalších forem prezentace jednotlivých pamětnických příběhů. Právě v rovině prezentace se odehrávají výraznější technologické proměny a hledají se nové formy. Prvním rozměrem je interaktivita. Inspirativním může být krátký pohled do zahraniční praxe. Technologický pokrok ilustruje rozsáhlý americký projekt USC Shoah Foundation (Nadace Šoa Univerzity Jižní Kalifornie) založený režisérem Stevenem Spielbergem, který nahrává a shromažďuje audiovizuální výpovědi přeživších holocaustu a dalších genocid. V Česku tento projekt zpřístupňuje Centrum vizuální historie Malach spolu s řadou dalších databází a archivů.⁴⁰ Nedávno Nadace Šoa přišla s jedinečným projektem *Dimensions in Testimony*.⁴¹ Jde o multimediální a interaktivní prezentaci pamětnických vyprávění. Výzkumníci nahráli pamětníky ve speciálním studiu a zeptali se jich na stovky otázek. Výsledkem jsou plošné obrazovky (někdy dokonce hologramové projekce), se kterými případný návštěvník může „vést konverzaci“.

Na obrazovce vidí celou postavu pamětníka v životní velikosti a do mikrofonu se může na cokoli zeptat. Počítač následně vybere z výpovědi pasáž, která na otázku sedí nejlépe, a tu návštěvníkovi přehraje. Jde o snahu zachytit často zmiňovanou autenticitu rozhovorů s pamětníky pro širokou veřejnost i budoucí generace, až přeživší holocaustu už nebudou mezi živými. Mění se tím však samotná podstata orálněhistorické praxe, kdy se z badatele a z povídajícího navíc stává „kurátor“ audiovizuální výstavy. Interpretační hodnota se pak nutně přesouvá na implicitní úroveň do podoby výběru a řazení otázek a odpovědí. Reflexivní perspektiva nám potom ukazuje výzvy, které spolu s technologickým pokrokem čekají na metodologické postupy. I když metodologické proměny v rámci praxe orální historie probíhají, zůstává překvapivým zjištěním, že v kontextu technologického vývoje se metodologické výzvy nereflktují.

V českém prostředí se snaží cestou interaktivity jít například akademická sféra. Na webu *100 studentských (r)evolucí*⁴² Ústavu pro soudové dějiny AV ČR si návštěvník může sám určit, na kterou pasáž pamětnického vyprávění se zrovna podívá nebo na kterou z vybraných otázek chce slyšet odpověď. Rozsah interakce a technologické vyspělosti je sice na rozdíl od projektu *Dimensions of Testimony* velmi limitovaný, ale princip zůstává stejný. Nicméně i v tomto akademickém projektu se s důrazem na interaktivitu přesouvá interpretace k implicitnímu pojetí.

Další rozměr technologických proměn představuje participace, termín dobře známý moderní žurnalistice. Každý, kdo má přístup k internetu a smartphonu, může přispět k tvorbě mediálního obsahu. Média dokonce mají pro tento participativní žurnalismus celé platformy. Nejslavnějším je asi americká CNN se svým *iReport*. Ale například i Česká televize má svojí aplikaci *iReportér*. S participativní rolí pracuje i již zmíněná Nadace Šoa, která se zdá být na poli nových technologií v orální historii nejdál. Spustila totiž projekt *iWitness*, ve kterém studenti mohou sami vybírat a zkoumat různé příběhy

40 Srov. Centrum vizuální historie Malach: <https://ufal.mff.cuni.cz/malach> [náhled 10. 10. 2021].

41 Srov. *Dimensions of Testimony*: <https://sfi.usc.edu/dit> [náhled 10. 10. 2021]; <https://www.youtube.com/watch?v=TXr5NMNQB4> [náhled 10. 10. 2021].

42 Srov. *100 studentských (r)evolucí*: <http://www.studenti89.usd.cas.cz> [náhled 10. 10. 2021].

z databáze a následně je i sestříhat do vlastních výstupů.⁴³ Je možné, že v budoucnosti budou moci vnuci a vnučky nahrávat své prarodiče na mobilní telefony, rovnou tyto nahrávky nastříhat a sdílet na webovou platformu, jako je Nadace Šoa nebo třeba Paměť národa? Mikuláš Kroupa se k tomu staví otevřeně.⁴⁴ Projekt na podobném principu dokonce v Americe již existuje. Organizace StoryCorps od roku 2003 zpřístupňuje nahrávací kabiny, v nichž se mohou navzájem zpovídat přátelé a rodinní příslušníci. Jejich krátké rozhovory poté sdružuje do svého archivu a také je prezentuje.⁴⁵

Participativní orální historie sice vnáší do oboru demokratizační prvek, ale zároveň otevírá přístup amatérským badatelům a zvyšuje potenciál napětí ve vztahu k vědecké praxi. Takové nahrávky by jistě neprošly sítím vědeckých nároků a v archivu Centra orální historie by se asi objevit nemohly. Jejich případné místo tak zůstane výhradně v aktivistickém prostředí. Ale pro vědecké použití se dá najít jiná forma, která by vědecké sféře mohla více vyhovovat. Datová publicistika shromažďuje a analyzuje data, která následně přehledně prezentuje recipientům. Z datové analýzy tisíců rozhovorů, které jsou v orálněhistorických archivech, by jistě vyvstaly nesmírně zajímavé poznatky a okolnosti. Miroslav Vaněk připouští, že systematická katalogizace, rychlé hledání a přehledný badatelský přístup k orálněhistorickým databázím představují jednu z cest dalšího vývoje.⁴⁶

V rozhovorech by se následně mohla analyzovat nejen kvalitativní, ale také kvantitativní data, která se mohou dále prezentovat formou vizualizací nebo grafů. Takový přístup by vědeckému prostředí mohl být blízký. Zatím však i zde dominuje Post Bellum. Dobrým příkladem „datové orální historie“ je interaktivní aplikace *Místa Paměti národa*.⁴⁷ Ta obsahuje nespočet míst po celé České republice, kde se odehrál nějaký z příběhů zaznamenaných pro Paměť národa. Uživatel aplikace pak může tato místa navštěvovat a poznávat jejich příběhy. Může sledovat trasy po jednotlivých místech nebo tyto trasy dokonce sám tvořit. Post Bellum navíc velmi efektivně, a především efektně pracuje s technickými vymoženostmi i v rámci výstav. Hojně využívá moderní projekční techniky. Působivě se to projevilo na výstavě *Na Stalina!*,⁴⁸ kde Post Bellum promítalo obličej pamětníků a jejich výpovědi v prostředí pod bývalým Stalinovým pomníkem na Letné. Nebo instalace na Národní třídě 17. listopadu 2019, kdy se za pomoci techniky videomappingu zobrazovaly pamětnické příběhy na uliční budovy.⁴⁹ Všechny tyto projekty pracují se sofistikovanými technologickými nástroji, tím spíše se však utvrdily na pozicích implicitních interpretací. To ovšem

43 Srov. iWitness: <https://iwatch.usc.edu/SFI> [náhled 10. 10. 2021]; srov. Rozhovor s Mikulášem Kroupou, 30. 9. 2019, s. 12, in: F. LIŠKA, *V proudu slov*.

44 Tamtéž.

45 D. A. RITCHIE, *Doing Oral History*, s. 26; srov. StoryCorps: <https://storycorps.org/about> [náhled 10. 10. 2021].

46 Rozhovor s Miroslavem Vaňkem, 11. 2. 2020, s. 1, in: F. LIŠKA, *V proudu slov*.

47 Srov. *Místa Paměti národa*: <https://www.mistapametinaroda.cz> [náhled 10. 10. 2021].

48 Multimediální výstava na pražské Letné zahrnující projekce a videomapping. Srov. *Na Stalina!*: <https://www.postbellum.cz/2017/10/na-stalina> [náhled 10. 10. 2021].

49 Srov. Festival svobody: https://festivalsvobody.cz/tha_events/pamet-naroda-1989 [náhled 10. 10. 2021].

neznamená, že explicitní interpretace neprochází svými vlastními proměnami, čímž se přesouvám k metodologickým proměnám orální historie.

„Já mám spíše pocit, že tady budou nové výzvy ohledně témat a ohledně narátorů. My jsme narazili na něco důležitého s naší poslední knížkou [100 studentských (r)evolucí, pozn. FL], což je longitudinální přístup, který se mi zdá velmi využitelný pro budoucnost. Samozřejmě je to běh na dlouhou trať. To jsou výsledky hodně vzdálené. Musíte čekat a být trpělivý,“⁵⁰ objasňuje svůj přístup Miroslav Vaněk. V rámci reflexe studentských výpovědí s odstupem řady let se Vaněk dotýká nejen nového pohledu na historické události, ale také zajímavých proměn paměti, které stojí za prozkoumání. V tomto přístupu se totiž může akcentovat paměť a její studium, které přirozeně patří k zájmu orální historie, i když se zatím paměť pojímala více jako zdroj. Orální historie se tak zabývá nejen tématem jako takovým, ale také formováním těchto témat v paměti, což může být klíčové pro další odborné interpretace.⁵¹

Učitel a didaktik dějepisu Jaroslav Najbert zdůrazňuje, že pod vlivem paměťových studií se budou proměňovat také témata orální historie. S postupujícím časem nastává přirozený posun, kdy se pomalu ztrácí generace pamětníků starších období a fokus se zaměřuje na svědectví z mladších období, což je v kontextu orálněhistorické praxe typický posun. Najbert ale zdůrazňuje, že se tím rovněž začne přiznávat historický význam jiným obdobím a tématům. Od devadesátých let a transformace po proměnu životního stylu a popkulturním námětům.⁵²

Tematické otevírání ovšem probíhá nejen v rovině časové, ale i geografické. Úzce pojaté národní dějiny už čím dál více zapadají do dějin globálních. Příkladem může být uprchlická krize z roku 2015, která se jednou může stát podnětným orálněhistorickým výzkumem.⁵³ Zde se navíc tato metodologická proměna může spojit s proměnou technologickou. Zpřístupnění velkého množství výpovědí ze všech koutů světa a jejich dostupnost prakticky odkudkoliv s připojením na internet bude rozhodně trend „globalizace dějinných témat“ silněji a výrazněji podporovat.

V neposlední řadě je to také posun ve výběru pamětnických skupin. Na počátku své praxe Miroslav Vaněk se svým kolektivem výrazně pracoval na biografickém výzkumu politických elit a významných osobností. Například „vítězů“ sametové revoluce na straně demokratické opozice a porevolučních elit a „poražených“ z řad komunistických funkcionářů.⁵⁴ Postupně se však (i v duchu motivací západní praxe orální historie) těžiště jejich zájmu přesouvá k „méně viditelným skupinám“,⁵⁵ kdy svůj výzkum rozšířili i na „obyčejné lidi“.⁵⁶

Podobný posun možná překvapivě nastává i v aktivistické sféře. Kroupa a Post Bellum se dlouhou dobu koncentrovali zejména na významné historické osobnosti

50 Rozhovor s Miroslavem Vaňkem, 11. 2. 2020, s. 1, in: F. LIŠKA, *V proudu slov*.

51 Rozhovor s Miroslavem Vaňkem, 11. 2. 2020, s. 1–2, in: tamtéž.

52 Rozhovor s Jaroslavem Najbertem, 18. 2. 2020, s. 11, in: tamtéž.

53 Tamtéž.

54 Miroslav VANĚK — Pavel URBÁŠEK, *Vítězové? Poražení? Životopisná interview I–II*, Praha 2005.

55 Rozhovor s Miroslavem Vaňkem, 10. 4. 2019, s. 3, in: F. LIŠKA, *V proudu slov*.

56 M. VANĚK, *Obyčejní lidé*.

především z řad odboje nebo disentu. Hlavním zájmem podle Kroupy byli pro Paměť národa lidé, kteří se statečně postavili totalitní moci.⁵⁷ Skladba pamětníků Post Bella se ovšem poslední roky proměňuje. Na jedné straně působí již zmiňovaný přirozený odchod pamětníků a fokus na jiná témata, například nyní je patrný posun k padesátým letům a příběhům násilné kolektivizace zemědělství.⁵⁸ Ale v Paměti národa se objevují i další svědectví, která úzce souvisejí s výzkumem každodennosti. To se týká především projektu pro školy *Příběhy našich sousedů*,⁵⁹ v němž žáci s odborným doprovodem navštěvují pamětníky ve svém blízkém okolí a natáčejí jejich příběhy.

V tento moment ale na poli implicitní interpretace, která pracuje především v rovině vyprávění a řazení výpovědí do smysluplných příběhů, nastávají určité rozpaky, jelikož „hrdinské“ příběhy zpravidla působí velmi atraktivně samy o sobě, zatímco u „obyčejných“ lidí se výsledný produkt na základě vyprávění životních příběhů může zdát poněkud problematický. Vyjadřuje to i sám Mikuláš Kroupa, když popisuje svoje chápání historie, která se má snažit zachovávat paměť na důležité osobnosti a události.⁶⁰ Podobný přístup ilustruje i zkušenost Pavly Frýdlové s pražskými knihkupci: „[...] knížku trochu štítlivě brali do rukou a říkali: ‚Nějaký obyčejný ženy? Kdo by to četl? Lidé chtějí herečky, zpěvačky a celebrity.‘“⁶¹ To, s čím vědecká explicitní interpretace umí pracovat, tedy vybírat reprezentativní vzorek výpovědí a analyzovat je jako pramen pro zobecňující závěry, v rovině vyprávění jednotlivých příběhů nefunguje.

Z dosavadního reflexivního pohledu na proměny orálněhistorické praxe vyplývají dva podstatné body. Zaprvé se práce s pamětnickým vyprávěním rozostřuje mezi více linií interpretace, které jsou vzájemně kompatibilní, i když v kontextu prezentace i tematického zaměření nemohou být zaměnitelné. Zadruhé jde o poznatek, že orální historie se velmi dynamicky rozvíjí a proměňuje na úrovni technologií i metodologie. Tyto úrovně však mezi sebou v podstatě nekomunikují a nereflektují společný vývoj. Technologické nástroje se hojně užívají, ale výrazně chybí jejich metodologické uchopení. Dokonce i akademická sféra je často přejímá jako „pouhé“ nástroje, ale zároveň s nimi přebírá i konvencionalizované interpretační postupy, které jsou pro tyto nástroje typické. I vědecký postup se může proměnit v automatizované řemeslo. Druhým směrem výměna také funguje. Metodologické inovace se přebírají z akademické sféry, ale zase naopak badatelé opomíjejí specifickou formu interpretace, která bytostně patří například k výzkumu každodennosti. Samostatně každá úroveň přináší podnětné a důležité proměny, ale značně chybí promyšlení jejich proměn jako celku.

* * *

57 Rozhovor s Mikulášem Kroupou, 30. 9. 2019, s. 3, in: F. LIŠKA, *V proudu slov*.

58 Srov. např. workshop *Den, kdy se mlčelo*: <https://www.postbellum.cz/co-delame/workshopy/den-kdy-se-mlcelo> [náhled 10. 10. 2021]; Markéta BERNATT-RESZCZYŃSKÁ, *Začala násilná kolektivizace*, *Magazín Paměti národa*, dostupné z <https://www.pametnaroda.cz/cs/magazin/specialy/zacala-nasilna-kolektivizace> [náhled 10. 10. 2021].

59 *Příběhy našich sousedů*: <https://www.pribehynasichsousedu.cz/o-projektu> [náhled 10. 10. 2021].

60 Srov. Rozhovor s Mikulášem Kroupou, 24. 2. 2020, s. 2-3, in: F. LIŠKA, *V proudu slov*.

61 Rozhovor s Pavlou Frýdlovou, 25. 5. 2020, s. 8, in: tamtéž.

Základním východiskem této studie byl reflexivní pohled na specifika české orálně-historické praxe ve veřejném prostoru a na jejich proměny na technologické a metodologické úrovni. Komplexnější uchopení jednotlivých praktických a konceptuálních proměn a jejich celkového kontextu nabízí vhled do postupů práce jednotlivých aktérů. Klíčovými se staly pojmy interpretace, prezentace a politika paměti. Zatímco prezentace osvětlovala publikační přístupy a politika paměti zase motivace respondentů, interpretace hlouběji popisovala různé přístupy k výzkumu. Přiznaná a reflektovaná explicitní interpretace zaměřená na analýzu výpovědí a zobecňující závěry se doplňuje s implicitním interpretačním přístupem, jehož hlavním cílem i postupem je vyprávění příběhu, tedy řazení výpovědi do logické zápletky.

Proměny metod jsem sledoval na dvou úrovních. Zaprvé na technologické úrovni, kde jsem představil moderní nástroje k prezentaci pamětnických vyprávění. Technologické inovace se zaměřují především na nové formy interaktivity. Rovněž ale pracují s participačními aktivitami nebo inspiracemi z oblasti datové žurnalistiky. Zadruhé se na metodologické úrovni řeší proměny skladby pamětnických skupin, širší výzkum paměti a předávání historického významu dalším tématům soudobých dějin.

I když různé úrovně zaznamenávají velmi dynamický rozvoj, základní problém tkví v nefungující komunikaci mezi nimi. Stává se tak, že nové technologické možnosti prezentace postrádají širší konceptuální promyšlení, a naopak metodologické inovace nedoprovází komplexní proměna prezentačních a interpretačních rámců. Působí to, jako by pravá ruka nevěděla, co dělá levá. Metoda orální historie je přitom velmi živoucí nejen díky objektu svého zájmu (pamětnická vyprávění), ale také díky odkázanosti na technologické prostředky a v kontextu českého prostředí také díky rozkročení mezi akademickou a aktivistickou sférou. Je to inspirace do budoucna a výzva, aby tyto dvě úrovně vývoje orální historie spolu více komunikovaly a šly ruku v ruce.

RÉSUMÉ:

The base of this study is a reflexive sight on the specifics of the Czech oral history practice in the public space and on their changes on a technological and methodological level. Insight into the work of individual researchers offers a complex understanding of the practical and conceptual transformations. Therefore, the primary sources are reflexive interviews with five protagonists of Czech oral history and documentary projects dealing with interviewing witnesses. I conducted several interviews with the founder of the Czech oral history centre Miroslav Vaněk, the director of Post Bellum Mikuláš Kroupa, writer Miloš Doležal, documentarist and a feminist activist Pavla Frýdlová, and teacher Jaroslav Najbert.

Interpretation, presentation, and the politics of memory are the terms of key importance. While presentation deals with different publication approaches and politics of memory with different motivations of the respondents, interpretation describes in-depth various approaches to the research. The reflected explicit interpretation (focused on the analysis of witness statements and generalizing conclusions) complements an implicit interpretative approach, the main goal and procedure of which is telling a story, thus sorting the statements into a logical plot.

I monitored the changes in methods on two levels. First, at the technological level, where I introduce modern tools for the presentation of witness stories. Technological innovations focus mainly on new forms of interactivity. But they also work with participatory activities or inspirations from

the field of data journalism. Secondly, at the methodological level, I studied changes in the composition of witness groups, broader research of memory and the transmission of historical significance to other topics of contemporary history. Although the different levels are experiencing a very dynamic development, the basic problem lies in the dysfunctional communication between them. It often happens that new technological possibilities of presentation lack a broader conceptual reflection and, on the contrary, methodological innovations are not accompanied by a complex transformation of presentation and interpretation frameworks. It seems as if the right hand did not know what the left hand was doing. The method of oral history is very lively not only because of the object of its interest (witness stories) but also due to its dependence on technological means and in the context of the Czech environment also due to the straddle between the academic and the activist sphere. It is an inspiration for the future and a challenge for these two levels of development of oral history to communicate more with each other and go hand in hand.

Bc. et Bc. Filip Liška studuje historii na Ústavu českých dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy. Věnuje se dějinám ve veřejném prostoru a popularizaci historie. Je tvůrcem popularizačního podcastu Filozofické fakulty Univerzity Karlovy Balast. Srdcovou záležitostí pro něj jsou dějiny vesměrných objevů (filip.liska@ff.cuni.cz).

